

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора, професора кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Гопанчука Василя Степановича на дисертацію Горбунової Олени Василівни «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США», подану на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право

Ступінь актуальності обраної теми. Діти складають специфічну категорію населення, яка потребує надання особливого правового захисту в силу фізичної та розумової незрілості, в чітко регламентованому правовому статусі, тому що діти більшою мірою, ніж дорослі, залежать від держави, оточення та системи соціальних інститутів. Така специфіка прав дитини є підставою для виділення їх в окремий інститут права.

Необхідно зауважити, що в Україні питанню захисту прав та інтересів дітей завжди відводилась значна увага. Починаючи від формування ювенальної превенції до освітніх реформ – усі заходи спрямовувалися на формування цілісної особистості майбутнього покоління. Дитина, як повноцінний член суспільства наділена багатьма правами, які визначені як міжнародними правовими актами, основне місце серед яких належить Декларації прав дитини, Конвенції ООН про права дитини, так і національними - Конституція України, Сімейний кодекс України. Закон України «Про охорону дитинства» та багато інших.

Конвенція визнає дитину суб'єктом права і ставить перед державами, які її підписали, завдання підготовки дітей до самостійного життя, нормального розвитку та формування їх особистості відповідно до загальнолюдських цінностей.

Одним із найважливіших прав дитини – є право знати своїх батьків, яке

в юридичній літературі справедливо називають складовою права дитини жити і виховуватися в сім'ї. Право дитини знати своїх батьків є фундаментальним і закріплене у міжнародних та національних правових актах. Воно означає, що кожна дитина має право знати, хто її батьки, і право на їх піклування. Це право є важливим для формування особистості дитини, її самосвідомості та психічного здоров'я.

Важливість визначення походження дитини обумовлена тим, що її генетична історія, біологічні зв'язки виступають тими факторами, що впливають на формування особистості дитини, і в подальшому стають важливою частиною її ідентичності, як члена суспільства, як учасника конкретних суспільних відносин.

На сьогоднішній день, реалізація права на батьківство, материнство пов'язана не лише з природними можливостями окремих індивідів. Завдяки сучасним досягненням світової та вітчизняної медицини, а саме – застосуванню допоміжних репродуктивних технологій, особи, які за станом здоров'я не могли народити дітей, все ж мають змогу відчувати радість материнства та батьківства. Разом з тим, це питання і правового характеру, оскільки йдеться про виникнення батьківських прав та обов'язків щодо дитини, які мають вагомий зміст, особливо у випадках відсутності біологічного зв'язку між потенційними батьками і дитиною, а відтак вимагають певної уваги з боку фахівців в окресленій сфері.

Отже, враховуючи соціальні, правові та економічні чинники, вважаю, що розроблення теоретичних основ визначення походження дитини за законодавством України, національним законодавством країн Європейського Союзу та США, а також вироблення на цій підставі науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на оптимізацію сімейного законодавства України, його наближення до міжнародних, і в першу чергу – європейських вимог та стандартів, є актуальним і перспективним напрямом наукового пошуку.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Роботу спрямовано на реалізацію основних положень Стратегії

розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2025 роки, Стратегії розвитку України до 2030 року, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025, а також передбачено річними планами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 р.р. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 18 від 28 вересня 2021 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом здебільшого є аргументованими й переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування автор використав широке коло вітчизняних наукових публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику.

Використання Горбуною О. В. значного методологічного інструментарію, загальнонаукових, спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, діалектичний, історико-правовий, а також методи дедукції та індукції; аналогії та моделювання; системний; системно-структурний, формально-догматичний та формально-юридичний, прогностично правовий. Це дозволило належним чином обґрунтувати відповідні положення наукової новизни отриманих дисертантом наукових результатів.

Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно і доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях.

Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 305 найменувань).

Також достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням, в якому визначення походження дитини розкрито шляхом аналізу законодавства та практики його застосування в Україні, країнах Європейського Союзу та США.

У результаті проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано, а також додатково аргументовано низку наукових положень і висновків, які виносяться на захист, зокрема:

вперше:

сформульовано авторські дефініції:

1) *«презумпція спільного материнства, батьківства»*, це - правовий стан подружжя, який передбачає безумовне визначення походження дитини та виникнення батьківських прав та обов'язків у разі народження у них дитини за час шлюбу (або інші періоди, визначенні нормами СК України) з обов'язковою реєстрацією народження дитини у порядку та строки, встановленні законом;

2) *«презумпція шлюбного материнства»*, це - правовий стан жінки, яка народила дитину у зареєстрованому шлюбі. Єдиною та ключовою ознакою при визначенні походження дитини є – біологічна ознака - наявність між нею і народженою дитиною кровного споріднення;

3) *«презумпція шлюбного батьківства»* - це правовий стан чоловіка, який перебуває в шлюбі з матір'ю народженої нею дитини, що передбачає внесення актового запису про нього як батька дитини в Державний реєстр актів цивільного стану в силу наявності окремих, але взаємопов'язаних

між собою юридичних фактів: стану – перебування в шлюбі з жінкою; події – народження нею дитини;

обґрунтовано, що заява про визнання свого батьківства військовослужбовцем, який перебуває в Збройних Силах України чи інших військових формуваннях, що дислокуються в зоні бойових дій, може бути посвідчена командиром військової частини, з'єднання тощо. Дія такого повноваження командира поширюється лише на час воєнного стану;

обґрунтовано, що використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні може застосовуватися щодо громадян України та іноземців - громадян країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн, особистим законом яких, не заборонено використання таких способів реалізації батьківства, материнства, і законодавство яких чітко регламентує порядок визначення походження дитини, народженої внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій на території іншої країни;

доведено, що визначення походження дитини від чоловіка, який перебуває у полоні або на тимчасово окупованих територіях України, і який в силу цього обмежений в праві добровільного визнання свого батьківства, може бути здійснено шляхом розгляду справи в судовому порядку, проте – за відсутності відповідача. Запис про батьківство цього чоловіка може бути здійснено на підставі свідчень матері дитини, інших родичів, які вкажуть на нього, як батька дитини. Такий запис не позбавляє особу оспорити своє батьківство в порядку та спосіб, встановлений законом;

доведено, що порушення порядку та умов визначення походження дитини при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій, може призвести до притягнення винних осіб не лише до договірної (цивільно-правової відповідальності), а й до адміністративно-правової: за відмову передати дитину або створення перешкод для повернення дитини біологічним (потенційним) батькам: за відмову батьків забрати народжену дитину; за розголошення особистих даних донорів, недотримання лікарської таємниці тощо);

доведено доцільність закріплення в галузевому законодавстві норми про заборону надання інформації про неанонімних донорів – одиноких чоловіків та одиноких жінок, гамети яких використані при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій з метою уникнення можливих ризиків та конфлікту інтересів (пред'явлення позову донором про встановлення батьківства тощо);

встановлено, що спільною ознакою визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США - є адміністративна процедура, яка має уніфікований, комплексний приватно-публічний характер: виникнення батьківських правовідносин не можливе без звернення до органів публічної влади (реєстрація народження дитини, внесення відповідних актових записів, отримання свідоцтва про народження дитини);

удосконалено:

наукова позиція, відповідно до якої визначення походження дитини від чоловіка, породжує виникнення деяких переваг для учасників цього правовідношення: для матері – розподіл батьківської відповідальності та додаткова фінансова безпека для дитини; для батька – набуття права на участь у вихованні дитини, встановлення опіки (піклування) над дитиною, право на участь в усиновленні, інших юридичних процедурах, пов'язаних з дитиною; для дитини – моральна і матеріальна підтримка обох батьків; обізнаність про сімейний (спадковий) анамнез, право на соціальне забезпечення, пільги, які належать батьку (учасник бойових дій тощо), право на спадщину у випадку смерті батька або його родичів;

науковий підхід, відповідно до якого визначення походження дітей, які виховуються в одностатевому шлюбі, залежить від способу появи у такої пари дітей: при усиновленні – закон, який діє на території країни одностатевої пари; при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій – реєстрація народження і визначення походження дитини здійснюється у відповідності до чинного галузевого законодавства країни-громадянства одностатевої шлюбної

пари. При вирішенні такої категорії справ, підлягають обов'язковому врахуванню наступні обставини: відкрите визнання дитини своєю; фактичне здійснення батьківських прав впродовж визначеного часу; наявність чітко вираженого наміру стати батьком дитини, зачатої і народженої шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій;

науковий погляд, відповідно до якого, дія юридичної фікції батьківства (надання подружжям беззаперечної згоди на застосування допоміжних репродуктивних технологій) передбачає втрату жінкою права заперечувати батьківство чоловіка (шлюбного партнера), а останній втрачає право на оспорювання свого батьківства, як до народження, так і після народження дитини;

дістало подальший розвиток:

наукове судження про те, що пред'явлення позову про визнання батьківства не є винятковим правом матері дитини. Позивачем у справах про визнання батьківства слід вважати дитину, звернення до суду якої ґрунтується не на її суб'єктивному сімейному праві, а на охоронюваному законом інтересі. Всіх інших осіб, яким надано право звернення до суду, слід віднести до осіб, уповноважених на те законом, та які діють в інтересах належного позивача (дитини), як носія суб'єктивного права;

наукове твердження, відповідно до якого окремі способи використання допоміжних репродуктивних технологій мають бути дозволені жінкам виключно за медичними показаннями - діагностовано безпліддя або інше хронічне захворювання, яке може загрожувати життю, здоров'ю жінки (матері) або майбутньої дитини і не може пов'язуватись із фізичними (тілесними) змінами, які тягнуть за собою вагітність та пологи. Це унеможливить використання жінки та народженої нею дитини, як «живого товару» та запобігатиме кваліфікації таких дій, як кримінально караного діяння;

аргументація того, що дитина, маючи конституційне право – знати своїх батьків, по досягненню повноліття, може звернутися до уповноважених

органів із заявою про надання інформації про біологічного батька (матір). Така інформація може бути надана, якщо: особа надавала послуги неанонімного донора і не заперечує проти відкриття такої інформації; інтереси повнолітньої особи є – виключно моральними, і не пов'язані з майновою сферою донора – біологічного батька (матері).

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері визначення походження дитини, а саме: ст. 121, 123, 126 СК України; ст. 1252 ЦК України; ст. 46-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства щодо встановлення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій»; п. 6.4. Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні та можливості використання розроблених пропозицій та висновків у:

науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових розвідок у сфері сімейного права, цивільного і цивільного процесуального права, міжнародного приватного права (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд);

законотворчій діяльності – в процесі оптимізації національного законодавства в сфері визначення походження дитини;

правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ про визначення походження дитини; встановлення факту батьківства (материнства) (акт впровадження приватного нотаріуса Київського міського нотаріального округу Виноградової А.І. від 07.05.2025 року № 24/01-16);

освітньому процесі – при викладанні навчальних дисципліни «Сімейне право», «Цивільне право», «Цивільний процес», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Актуальні проблеми сімейного права», «Цивільне право та процес: доктринальні та практичні проблеми», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 19.05.2025 № 70-оп/нд).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 11 наукових публікаціях, серед яких 5 статей, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 6 тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і двох додатків.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні та методологічні аспекти визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США» розглянуто стан наукової розробки проблеми визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США; визначено методологію дослідження, а також досліджено питання щодо презумпції шлюбного материнства, батьківства як основного способу визначення походження дитини за сімейним законодавством України, країн Європейського Союзу та США. В ході розгляду питання наведено матеріали судової практики, сформульовано певні висновки та запропоновано зміни та доповнення до чинного сімейного законодавства України.

У розділі 2 «Загальні засади визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США» здійснено ґрунтовний аналіз питання щодо визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою за законодавством України, країн Європейського Союзу та США; окреслено загальні положення щодо встановлення батьківства в судовому порядку; визначено особливості та правовий порядок встановлення факту батьківства (материнства) за законодавством України. Проведено порівняльний аналіз національного законодавства та законодавства окремих країн ЄС, США, що дозволило виокремити сильні та слабкі сторони правового регулювання в Україні.

Розділ 3 «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій за законодавством України, країн Європейського Союзу та США» присвячений дослідженню загальних засад правового регулювання репродуктивних прав в Україні, країнах Європейського Союзу та США. Основним в цьому розділі було питання щодо визначення походження дитини, народженої за допомогою методу сурогатного материнства в Україні, країнах Європейського Союзу та США; окремо на розгляд винесено питання щодо визначення походження дитини у шлюбних партнерствах у країнах Європейського Союзу та США. Дано оцінку таким правовим явищам.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження так наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Горбунової Олени Василівни є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, достатньо високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити наступні зауваження, які мають виключно дискусійний характер.

1. У п. 12 наукової новизни «дістало подальший розвиток» дисертант зазначає, що окремі способи використання допоміжних репродуктивних технологій мають бути дозволені жінкам виключно за медичними показаннями - діагностовано безпліддя або інше хронічне захворювання, яке може загрожувати життю, здоров'ю жінки (матері) або майбутньої дитини і не може пов'язуватись із фізичними (тілесними) змінами, які тягнуть за собою вагітність та пологи. Це унеможливить використання жінки та народженої нею дитини, як «живого товару» та запобігатиме кваліфікації таких дій, як кримінально караного діяння.

На мою думку такий пункт наукової новизни є дискусійним та потребує додаткового уточнення. Дискусійність полягає в тому, що одне питання породжує інші. Зокрема, виникає потреба звернення до сфери медицини, оскільки необхідно з'ясувати чи існує перелік таких захворювань, чи вони визначаються у кожному конкретному випадку? І друге питання – про які «інші обставини» йдеться, і які не можуть бути врахованими для застосування репродукції способом сурогатного материнства? І що, більше турбує, так це те, чи не буде тут прямого порушення репродуктивних, особистих немайнових прав особи, адже в силу ст. 5 Сімейного кодексу України, держава охороняє материнство, а ст. 49 Сімейного кодексу України – «Право на материнство», прямо вказано, що позбавлення жінки можливості народити дитину – є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди. Хотілось би почути позицію дисертанта з цього приводу.

1. В дисертаційному дослідженні (стор. 117) автор правильно зазначає, що батьківство є не лише природним станом особи. Водночас, воно є соціальним і психологічним станом чоловіка з моменту зачаття й до народження жінкою дитини. Вважаю логічними та виваженими висновки дисертантки, що специфікою справ про встановлення факту батьківства є те, що на момент відкриття провадження у справі: по-перше, особа (відповідач) помер або оголошений померлим; по-друге, щодо дитини відсутній спір про

батьківство (материнство); по-третє, не береться до уваги час народження дитини (за життя біологічного батька чи після його смерті).

Також підтримую висновки автора про важливість факту встановлення батьківства (материнства), яким обумовлюється не лише з'ясуванням особистісно-правового статусу дитини, а й тим, що юридичне закріплення батьківства (материнства) померлої особи по відношенню до дитини, сприяє виникненню у останньої ряду особистих немайнових та майнових прав – право на прізвище, по батькові, право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника; право на отримання спадщини та інших. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану, коли батько дитини, будучи неодруженим на матері дитини, не встиг подати заяву про визнання себе батьком дитини.

Разом з тим, попри загальну позитивну оцінку таких висновків автора, в дисертаційному дослідженні підкреслюється про необхідність встановлення мети під час пред'явлення позову про встановлення батьківства (материнства), факту встановлення батьківства (материнства) (стор. 121, 122, 123 дисертаційного дослідження). Загалом відомо, що будь-яке звернення до суду передбачає наявність мети. А це означає, що і позов про встановлення факту батьківства (материнства) теж передбачає певну мету. В чому на Вашу думку, полягає мета такого звернення? І чи можна виділити саме в цьому випадку особливий характер такої мети?

Викладені вище зауваження дискусійного характеру не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Горбунової Олени Василівни, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи й не применшують належного рівня дисертаційного дослідження. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямами майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Горбунової Олени Василівни на тему «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними

науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки сімейного, цивільного та цивільного процесуального права.

Дисертація Горбунової Олени Василівни на тему «Визначення походження дитини за законодавством України, країн Європейського Союзу та США», за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 р. № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Горбунова Олена Василівна – за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**професор кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор**

Василь ГОПАЧУК

Мозоль С.